УДК 343.2.01

О. Я. Соловій, викладач

Прикарпатський юридичний інститут
Львівського державного університету внутрішніх справ,
кафедра кримінального права та кримінології,
вул. Національної гвардії, 3, м. Івано-Франківськ, 76005, Україна

ДО ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОСТКРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ У СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена з'ясуванню змісту посткримінальної поведінки особи та її місця у системі запобігання злочинності. Також акцентовано увагу на проблему реалізації посткримінальної поведінки.

Ключові слова: посткримінальна поведінка, особа злочинця, запобігання злочинності, кримінально-правове регулювання, нормативно-правове забезпечення.

Актуальність теми. За роки незалежності України в державі було запроваджено відповідну систему комплексних профілактичних програмних заходів, спрямованих на викорінення причин і умов учинення злочинів і правопорушень. Завдяки їх реалізації в криміногенній ситуації країни стали помітними позитивні тенденції, зокрема зменшилась кількість зареєстрованих злочинів (у тому числі загальнокримінальної спрямованості), найбільш суспільнонебезпечних та резонансних злочинів.

Проте невирішеність окремих проблем у сфері профілактики правопорушень значною мірою пов'язана не тільки з відсутністю відповідних коштів та кризовими явищами у суспільстві, а й відповідним технічним та нормативно-правовим забезпеченням запобігання злочинності.

Зрозуміло, що невирішеність зазначених проблем та недостатня ефективність заходів по запобіганню злочинності негативно позначаються на міжнародному іміджі України, підривають економічні основи держави, блокують надходження іноземних інвестицій, нівелюють довіру населення до державних інституцій, зменшують консолідацію українського суспільства.

Необхідно зауважити, що останні десятиріччя відзначені суттєвим підвищенням зацікавленості науковців до проблеми запобігання злочинності як на загальнодержавному, так і на науковому рівнях. У цьому контексті значна увага приділяється виключно питанням посткримінальної поведінки особи та її взаємозв'язку з профілактикою, що не залишаються поза увагою законодавців і практиків. Водночас усім добре відомо, що наявність науково обгрунтованої, багатогалузевої, «стрункої», законодавчо-визначеної системи профілактики злочинів дає можливість не тільки зменшити рівень злочинності в країні, а й зробити це за допомогою менших витрат.

Аналіз досліджень даної проблеми. Проблему посткримінальної поведінки висвітлювали у своїх працях чимало вітчизняних та закордонних вчених-правників, серед яких: Х. Д. Алікперов, П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. К. Грищук, Ю. В. Гродецький, Н. О. Гущина, О. О. Дудоров, В. О. Єлеонський, А. В. Єндольцова, І. Е. Звечаровський, В. М. Кудрявцев, О. Ф. Ковітіді, А. А. Музика, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, О. В. Наден, Ю. А. Пономаренко, З. А. Рибак, Р. А. Сабитов, В. В. Сташис, І. А. Тарханов, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, Г. О. Усатий,

© Соловій О. Я., 2011

П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, Н. Б. Хлистова, Р. Р. Шакуров, А. М. Ященко та інші. Варто зазначити, що праці вказаних вчених розширили погляди на проблему посткримінальної поведінки в науці кримінального права та кримінології. Проте на даний час поза увагою вчених все ще перебувають питання її нормативно-правового забезпечення та реалізації.

Постановка мети. Наука сучасного українського кримінального права не володіє науковими працями, які б повною мірою розкривали проблему посткримінальної поведінки особи та її кримінально-правового значення, хоча актуальність дослідження цієї проблеми не викликає сумнівів. Саме тому при формуванні мети даної статті ми виходили з необхідності дати характеристику посткримінальної поведінки особи у контексті проблем нормативно-правового забезпечення запобігання злочинності в Україні.

Адже сама суть поведінки злочинця після вчинення ним злочину має непереоціненне значення як для призначення покарання, яке б відповідало небезпечності діяння та особі злочинця, так і для звільнення від покарання та його подальшого відбування.

Виклад основного матеріалу. На даний час існують досить розгалужені системи запобігання різних видів злочинності, які були створені і функціонували (хоча і далеко не бездоганно) ще за часів тоталітарного режиму. Звичайно, є неможливим автоматично перенести на новий соціально-політичний і економічний грунт систему профілактики, яка існувала в радянському суспільстві.

Проте стверджувати, що в нашій країні система запобігання злочинності є бездоганною, було б науково і об'єктивно неправильним. У різноманітних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах існують норми, що покликані попереджувати злочинну поведінку, в тому числі й осіб, які перебувають у постзлочинному стані. Відтак, якщо вважати, що нормативне закріплення профілактичної діяльності в країні є надзвичайно обмеженим, то про її напрям на стадії посткримінальної поведінки, як самостійний, взагалі вести мову неможливо.

Підтвердженням цьому є досить узагальнений і поверхневий аналіз хоча б декількох основоположних для профілактичної діяльності нормативних актів — Законів України «Про міліцію», «Про Службу безпеки України», «Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю», «Про оперативно-розшукову діяльність».

Так, Закон України «Про міліцію», визначаючи основні напрямки діяльності міліції, обов'язки і права міліції, якими вона наділена для виконання покладених на неї функцій, встановлює (хоча в абсолютній більшості випадків прямо і не називаючи) обов'язок здійснювати ці функції і відносно осіб, які перебувають в постзлочинному стані (наприклад, ст.2; п.п. 2; 6; 9 ст. 10; п.п. 4; 5; 13 ст. 11). Лише єдиний означений напрямок здійснення профілактичної діяльності відносно цієї категорії осіб (хоча і не всіх) закріплений в п. 7 ст.10, яким на органи міліції покладено обов'язок проводити профілактичну роботу серед осіб, схильних до вчинення злочинів, здійснювати адміністративний нагляд за особами, щодо яких його встановлено, а також контроль за засудженими до кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Так само узагальнено визначає Закон напрямки профілактичної діяльності Служби безпеки України (п.п. 3 та 8 ст.24).

У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» стадія посткримінальної поведінки згадується лише один раз — при визначенні підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності (ст. 6), яку дозволяється здійснювати «при наявності достатньої інформації про осіб, які вчинили злочин».

Що стосується Закону України «Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю», то він взагалі обходить це питання стороною, незважаючи на те, що, як свідчить практика, саме контингент осіб, які перебувають у

постзлочинному стані, становить значний прошарок в організованих злочинних формуваннях.

Вищенаведене яскраво підтверджує, що законотворча практика в Україні фактично обходить стороною питання профілактики злочинів в цьому найбільш криміногенному середовищі. Хоча для повної об'єктивності необхідно зазначити, що на практиці цей контингент не залишається поза увагою, як це мало би бути, якщо б правоохоронні органи діяли чітко у відповідності із законодавчими приписами. Практичні працівники як міліції, так і СБУ чудово орієнтуються в силі криміногенного потенціалу цієї категорії осіб і тримають його в полі своєї постійної уваги.

Як вже відмічалось вище, незважаючи на чисельні пропозиції відносно законодавчого визначення злочинів, поняття запобігання злочинності, її основних напрямків та методів, які висловлюються науковою громадськістю на протязі майже 20 років, це питання і на сьогодні залишається невирішеним.

Тому на виконання підпункту 4.6 Плану Кабінету Міністрів з організації виконання Указу Президента України від 27 жовтня 2009 р. № 870 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 вересня 2009 р. «Про стан злочинності в державі та координацію діяльності органів державної влади в протидії злочинним проявам та корупції» Міністерство внутрішніх справ України розробило проект Концепції Державної програми профілактики правопорушень на 2010–2012 роки.

Відповідно до вимог статті 6 Закону України «Про державні цільові програми» «Урядовий кур'єр» від 13 травня 2010 року № 85 опублікував проект вищезазначеної Концепції для громадського обговорення. Зокрема у розділі V проекту вищезазначеної Концепції «Шляхи та засоби розв'язання проблеми, строки виконання Програми» зазначено завдання щодо удосконалення оперативно-профілактичних заходів, в тому числі удосконалення матеріального, технічного та наукового забезпечення заходів із профілактики правопорушень. У проекті Програми зазначається також, що у реалізації профілактичних заходів мають взяти участь правоохоронні органи всіх рівнів, а також інші державні та недержавні органи, установи та організації в межах їхньої компетенції.

Наука сучасного українського кримінального права не володіє науковими працями, які б повною мірою розкривали проблему посткримінальної поведінки особи та її кримінально-правового значення, хоча актуальність дослідження цієї проблеми не викликає сумнівів. Адже, сама суть поведінки злочинця після вчинення ним злочину має непереоціненне значення як для призначення міри покарання, яка б відповідала характеру діяння та особі злочинця, в тому числі при застосуванні ст. ст. 69, 75, 79 КК України, так і для звільнення від його подальшого відбуття. Крім того, в період відбуття засудженим покарання, в залежності від ступеня його виправлення, тобто від його поведінки в місцях позбавлення волі, може бути застосовано умовно-дострокове звільнення (ст. 81 КК України) або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України).

Слід зауважити, що посткримінальна поведінка має своїм змістом єдність протилежностей — правомірного і неправомірного, позитивного і негативного. Тому цілком закономірною є необхідність вивчення різних видів поведінки злочинця після вчинення ним злочину, їх кримінально-правові наслідки, поняття та механізм регулювання. Водночас необхідно взяти до уваги той факт, що в науці більше розглядається аналіз негативної посткримінальної поведінки особи, ніж позитивної.

Фактично, увага абсолютної більшості дослідників, які тією чи іншою мірою торкались питань посткримінальної поведінки, була зосереджена на проблемі рецидиву злочинів, деяких видах множинності злочинів, а також на комплексі питань, які пов'язані із звільненням від кримінальної відповідальності та від покарання. Деякі види посткримінальної поведінки вивчались остільки, оскільки в цьому виникала необхідність при аналізі таких інститутів кримінального права,

як звільнення від відбуття покарання з встановленням іспитового строку, умовно-дострокове звільнення та ін. Ці дослідження проводились в основному в межах кримінально-правової науки і традиційними для неї методами.

Лише один дослідник — Р. А. Сабітов у своїх працях першим розглянув цю проблему саме під кутом зору наявності самостійної стадії — постзлочинного стану в генезисі людської поведінки, яка знаходиться у сфері кримінально-правового регулювання [1]. На наявність такої самостійної стадії вказує і професор А. І. Долгова у своєму підручнику «Кримінологія», не розкриваючи при цьому її змісту і характеристик [2, с. 11].

Докорінні зміни соціально-політичної ситуації в Україні, законодавчому регулюванні призвели до необхідності під іншим кутом зору, на підставі нових характеристик визначити зміст цього поняття, проаналізувати існуючу систему кримінально-правового регулювання посткримінальної поведінки, обсяги та межі її врахування в правозастосовчій та профілактичній діяльності та намітити шляхи та методи, які слід застосовувати для її оптимізації.

У зв'язку з цим слід зауважити, що позиція вчених, які так чи інакше розглядали генезис злочинної поведінки, закінчуючи його на стадії вчинення злочину, є не зовсім вивченою, так як за межами аналізу залишилось велике поле діяльності, яке органічно пов'язано із злочинною поведінкою, є по суті її епілогом, заключним етапом. Ця діяльність залежить від ступеня суспільної небезпеки діяння, особи, рівня її асоціальності (закріпленості протиправної установки в стереотипі особи) тощо.

Реалізація посткримінальної поведінки може здійснюватись у двох основних напрямах — позитивному і негативному (протиправному або навіть злочинному). Кожний із цих напрямів може і повинен знайти своє відображення в кримінально-правовому регулюванні, враховуватись при здійсненні правозастосувальної діяльності і при реалізації запобігання злочинності.

Важливим є визначення моменту початку цієї стадії. Звичайно, що відповідь на це питання міститься в самій назві — постзлочинна (посткримінальна) поведінка. Таким чином, слід розуміти, що ця поведінка починається одразу після закінчення саме злочинної діяльності. За загальним правилом, таким моментом буде або виконання винним свого злочинного наміру в повному обсязі, коли діяння, яке він вчинив, містить у собі склад закінченого злочину, або зупинення його на попередніх стадіях злочинної діяльності — готування чи замаху, внаслідок неможливості доведення умислу до кінця.

Сабітов Р. А. в цитованих працях справедливо відмічає, що постзлочинна поведінка має поліфонічне значення — кримінально-правове, кримінально-процесуальне та кримінологічне. З повною впевненістю цей перелік можна розширити, включивши до нього і кримінально-виконавче значення, так як в своїй більшості посткримінальна поведінка знаходиться у сфері дії норм саме цієї галузі права [3,с. 34].

Посткримінальна поведінка, яка реалізується особою, може характеризуватись або як позитивна, або як негативна: в першому випадку вона дає підстави застосовувати правові норми заохочувального характеру (наприклад, ст. ст. 66; 69; 69–1 КК України); в другому — в дію вступають кримінально-правові норми, які посилюють відповідальність особи, визначають кваліфіковані умови відповідальності за новий злочин (як при кваліфікації діяння, так і в при призначенні покарання: ст. ст. 67; 70; 71 КК України).

Слід зауважити, що в абсолютній більшості праць, які торкаються питання, що розглядається, увага дослідників проблеми застосування кримінально-правових та кримінально-виконавчих норм зосереджувалась саме на другому аспекті.

Більш широко розглядали проблему постзлочинної поведінки представники кримінологічної науки (особливо ті, хто вивчав питання профілактики злочинів).

Відтак, до речі, і кримінологи, фіксуючи існування і стверджуючи самостійність стадії постзлочинної поведінки, не приділяли їй належної уваги, замикаючись лише на її значенні та характеристиках в аспекті превенції.

Незважаючи на відсутність розробленої, «стрункої» системи профілактичного законодавства, існують всі підстави розглядати окремо регулятивну функцію правових норм у сфері профілактики злочинів на стадії постзлочинної поведінки.

Низка вчених, зокрема В. Єлеонський, у системі заохочувальних норм виділяють норми, що пом'якшують відповідальність. Їх особливістю є те, що вони мають місце виключно після вчинення злочину, таким чином, вони являють собою фактичні дані посткримінальної поведінки, оскільки спонукають до дій, що мають позитивні наслідки вже після вчинення злочину [6, с.29].

Висновки. Отже, узагальнюючи, можна стверджувати, що на сьогодні створено діючу підсистему правових норм, яка включає в себе норми кримінального, кримінально-виконавчого, кримінально-процесуального права, а також норми, які спрямовані на запобігання злочинності і належать до інших галузей законодавства та які регулюють або враховують посткримінальну поведінку особи. В кожній з цих галузей існує відповідна підсистема цих норм, яка є впливовим інструментом, що визначає правову оцінку особи та визначає великою мірою її долю і правовий статус.

Існує широке поле наукової діяльності, що пов'язана з питаннями ефективності регулювання посткримінальної поведінки. Залишається багато нюансів, аспектів підвищення ефективності кримінально-правових норм, метою яких є не тільки розкриття злочинів, а й їх попередження, реалізація конституційних засад призначення покарання, що має відповідати небезпечності діяння та особі винного.

В генезисі злочинної поведінки існує специфічна стадія — стадія посткримінальної поведінки, яка має важливе значення для визначення життєвого шляху особи і тому повинна бути належним чином виділена та визначена в законодавстві. Чинне кримінальне, кримінально-виконавче і кримінально-процесуальне законодавство відповідно, хоча далеко і не повною мірою, регулюють поведінку осіб, що перебувають на цій стадії, і враховують її.

Існуюча система запобігання злочинності (на рівні її законодавчого закріплення) практично не визначає в якості самостійного напрямку здійснення профілактичної діяльності серед осіб, які перебувають у посткримінальному стані, незважаючи на важливість її виділення в зв'язку з наявністю в цьому середовищі масивного криміногенного потенціалу.

Література

1. Сабитов Р. А. Посткриминальное поведение (понятие, регулирование, последствия): монография / Р. А. Сабитов — Томск: Изд-во Томского ун-та, 1985. — 193 с.

2. Долгова А. И. Криминология: учебник / А. И. Долгова — М.: Изд-кая группа ИНФРА-М — НОРМА, 1997. — 447 с.

3. Сабитов Р. А. Уголовно-правовое значение посткриминального поведения. Лекция / Р. А. Сабитов — Омск: Изд-во Омской высш. шк. милиции МВД СССР, 1985. — 37 с.

4. Сабитов Р. А. Квалификация поведения лица после совершения им преступления: труды Омской высш. шк. милиции МВД СССР / Р. А. Сабитов — Омск, 1985. — с. 166.

5. Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 / Я. І. Соловій — Київ, 2004. — 18 с.

6. Елеонский, В. А. Поощрительные нормы уголовного права и их значение в деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие /В. А. Елеонский; Министерство внутренних дел СССР. Хабаровская высшая школа. — Хабаровск: Хабаровская высш. шк. МВД СССР, 1984. — 108 с.

А. Я. Соловий, преподаватель

Прикарпатский юридический институт
Львовского государственного университета внутренних дел,
кафедра уголовного права и криминологии,
ул. Национальной гвардии, 3, г. Ивано-Франковск, 76005, Украина

К ВОПРОСУ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ПОСТКРИМИНАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ ЛИЦА В СИСТЕМЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена выяснению содержания посткриминального поведения лица и его места в системе предупреждения преступности. Также акцентируется внимание на проблеме реализации посткриминального поведения.

Посткриминальное поведение, которое реализуется лицом, может характеризоваться либо как положительное, или как негативное: в первом случае оно позволяет применять правовые нормы поощрительного характера (например, ст.ст. 66; 69; 69–1 УК Украины); во втором — в действие вступают уголовно-правовые нормы, усиливающие ответственность лица, определяющие квалифицированные условия ответственности за новое преступление (как при квалификации деяния, так и при назначении наказания: ст.ст. 67; 70; 71 УК Украины).

Ключевые слова: посткриминальное поведение, личность преступника, предотвращение преступности, уголовно-правовое регулирование, нормативно-правовое обеспечение.